

Др. МИКОЛА ГАЛАГАН

ПАРАЦЕЛЬЗ

ФУНДАТОР ІЯТРОХЕМІЇ

ПРАГА

1943

УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО „ПРОБОЄМ“

Др. МИКОЛА ГАЛАГАН

ПАРАЦЕЛЬЗ

ФУНДАТОР ІЯТРОХЕМІЇ

(З нагоди 450-ої річниці його народження)

ПРАГА 1943

УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО „ПРОБОЕМ“

ЗАГАЛЬНА БІБЛІОТЕКА

Число 12 (107)

Образ Парацельза роботи голанського різбаря
de Vriese з XVI ст.

Відбитка з „Наступу“

Всі права застерігається

Накладом Українського Видавництва „ПРОБОЄМ“ у Празі
Друкарня Й. Андреска вд. Прага XII., Білгородська ч. 10.

В історії європейського, та й всесвітнього, культурного розвитку певні моменти і навіть цілі періоди пов'язується часто з іменем того чи іншого визначного репрезентанта людського інтелекту. Такі видатні особистості залишали після себе великої ваги й значення культурну спадщину чи то у формі нових ідей, що визначили на якийсь час напрямні дальшого розвоєвого процесу, чи своєю працею в ділянці науки, мистецтва або техніки, що її висліди збагатили загальну скарбницю духової та матеріальної культури людства.

За новітніх часів кількість робітників духу різних націй числиться вже на тисячі, так що й науково-дослідницька праця та взагалі розумова творчість набрали, так би мовити, характеру масовості. Завдяки існуванню різних міжнародних культурних інституцій, як також через вимін між цивілізованими народами продуктів їх культурної творчої праці створено сприятливі передумови для колективної роботи. Одже нема нічого дивного в тому, що різні дослідники, зовсім незалежно один від одного, витворюють часом цілком ідентичні теоретичні концепції, бо наслідком широкого духового співробітництва між інтелектуальними працівниками в певному часі певні ідеї вже ніби самі «носяться в повіт-

рі», так що прозорливіші чи бистріші розумом дослідники, які працюють нарізно, можуть їх одночасово схопити й самостійно опрацювати чи точніше сформулювати, зовсім непотрібуючи запозичати їх один від другого. За сучасних обставин і умов широкої інтелектуальної співпраці на загальному тлі культурного життя народів не так яскраво виникають постаті поодиноких, навіть визначніших, духових робітників, як то було за давніших часів, коли такого широкого співділання ще не було. Цим ми не хочемо, розуміється, ні в якій мірі ставити під сумнів і зменшувати цінність і значення творчості поодиноких сучасних інтелектуальних працівників і тим більше визначніших серед них.

Інакше в цьому відношенні стояла справа за давніших часів, коли можливості ширшого духового єднання між людьми були далеко більш обмеженими й тим самим значно більш обмеженою була й співпраця культурно-наукових робітників, що їх до всього того було тоді без порівняння менше число, ніж тепер. За тих обставин значно маркантніше зарисовувались постаті й чинність окремих працівників та яскравіше виступала індивідуальність видатніших серед них. Неможна заперечувати, що й найгеніяльніші представники людського інтелекту свої чи то загально-філософські конструкції чи науково-теоретичні концепції мусіли будувати на вислідах і здобутках попереднього розвоєвого процесу культури й науки. Але ж за давніших часів при обмежених можливостях ширшої співпраці поодинокі розумові працівники мусі-

ли, очевидно, виявляти значно більшу напруженість власної своєї творчої думки, витворюючи нові ідеї й загальні концепції чи визначаючи нові напрямні культурної чинности та наукового думання. Зовсім, одже, природнім і зрозумілим є той факт, що за давніших часів більше, ніж за новітньої доби, виникають поодинокі постаті визначних людей, яких життя й творчість становлять свого роду межу й служить ніби символом або втіленням дотичної стадії духового людського розвою. До числа таких видатних особистостей належить також і Парацельз, що його ідеї й чинність позначилися головню в ділянці медицини й хемії. Він був основоположником нового напрямку в ділянці цих наукових дисциплін, що в історії науки відомий під назвою лікарської хемії або іятрохемії. *) Відзначити 450-ту річницю народження Парацельза є метою цього короткого нашого нарису. Ми почнемо його наведенням головніших біографічних відомостей про собу Парацельза з тим, що потім постараємося в короткому викладі схарактеризувати й саму суть його науки.

Правдивим і повним своїм іменем основоположник іятрохемії називався Авреоль-Філіпп-Теофраст-Бомбаст фон-Гогенгайм. Походив він із старого але збіднілого, німецького шляхецького роду, що жив коло Штутгарту. Народився він 10 листопада 1493 р. в Айнзідельні в Швейцарії, де його батько був лікарем. Від батька Парацельз (під цим власне іменем він був за-

*) Від грецького слова, „іятрос“ що означає „лікар“.

гально відомий, не зважаючи на своє шляхетське походження) засвоїв перші відомості про медицину, астрологію й магію. Вчителем його був також один із визначніших гуманістів і алхіміків ігумен Й. Тритеміус. Ще за дитячих років Парацельза його батько з родиною переселився до Віляху в Каринтії, де молодий Парацельз набув потім певного хемічного знання, працюючи в ділянці гірництва. Наділений від природи, без сумніву, великими здібностями, Парацельз разом із тим був надзвичайно самопевний та носив у собі духа непокою й непосидючости, противлення безапеляційним авторитетам і поборювання безкритичного визнавання застарілих і неправильних наукових поглядів, хочби й освячених давньою традицією. Вже від юнацьких років почав Парацельз своє далішнє неспокійне життя, повне різних пригод, боротьби, успіхів і навпаки невдач та поневірянь. Точно не стверджено, в яких саме країнах побував він за свого життя та в яких університетах учився, але сам він згадував, що студіював у Німеччині, Італії й Франції та перебував якийсь час і в Швеції, Данії, Англії, Голандії, Португалії та Іспанії, а потім теж і в Угорщині, Хорватії й Країні, в Царгороді й на острові Родосі, в Литві, Польщі й навіть нібито був у Москві, але це останнє припущення здається малоімовірним. Його університетські студії не були, очевидно, систематичні. Це дало пізніше підставу для твердження його противників, нібито він узагалі не мав закінченої університетської науки. Новіші дослідження життя й чинности Парацельза по-

казали, одначе, що твердження ті були неправдиві, бо в дійсності він мав диплом доктора медицини університету в італійському місті Феррарі.

Року 1526 осівся був Парацельз на якийсь час у Штрасбургу, але вже наступного року переселився до Базелю, де здобув посаду міського лікаря й став професором тамошнього університету. Це був ще час, коли в медичній науці й лікарській практиці беззастережно визнавалося засади, що їх авторами були римський лікар, філософ і письменник Клавдій Гален ще з II ст. нашої ери та арабський учений Абу-Алі-Абусіна з кінця X й початку XI ст., відомий під іменем Авіценни й свого часу називаний «Аристотелем ісламу». Збереглися перекази, що Парацельз у своїй ексцентричності задебутував свою чинність у Базелі тим, що на ринку публічно спалив твори обох вишеназваних тодішніх авторитетів у медичній науці. До того ж він, проти тодішніх звичаїв, не носив червону тогу вчених і шапку медиків, а ходив у звичайній цивільній одежі. На старовинних гравюрах бачимо його й з довгим мечем при боці. Також свої виклади виголошував він не латинською мовою, що її він, звичайно, знав і що вважалася тоді за мову науки, але німецькою. Такого роду поступовання Парацельза вже відразу створило ґрунт для конфлікту між ним та його товаришами з фаху. Цей неминучий конфлікт загострився особливо наслідком оголошеної Парацельзом програми викладів на університеті, що в ній він зазначав необхідність рішучої реформи медичної науки,

та його викладів, що в них він енергійно поборював грецько-арабську систему лікування й пропагував свої нові іятрохімічні ідеї. Своїми викладами Парацельз здобув собі багато прихильників і велику популярність серед слухачів, але разом із тим викликав проти себе обурення колеґ-професорів університету, що визнавали й догматично проповідували висміювану Парацельзом науку Галена. Полагодження цього глибокого конфлікту двох, себе взаїмно поборюючих, напрямків у медичній науці шляхом якогось компромісу було виключене. А з огляду на те, що противники Парацельза були численніші й мали славу безсумнівних і поважних учених, то й висліди боротьби були не на користь Парацельза, принаймні щодо його академічної чинності. Помимо того Парацельз, як міський лікар, розкрив деякі темні афери практикуючих у Базелі лікарів і аптекарів, що привело його до конфлікту з місцевими лікарями, а це тим більше, що Парацельз одночасно з тим здобув собі славу знаменитого лікаря, примінюючи нові методи й засоби лікування. Зрештою, коли один високий духовний достойник не заплатив йому належний гонорар за лікування, а всі вжиті ним заходи щодо одержання цього гонорару правом шляхом не мали успіху, Парацельз виступив проти органів влади так гостро, що лише втечею врятувався він перед ув'язненням. Одже в 1528 році Парацельз покинув Базель і знов мандрував по різних країнах Швейцарії, Німеччини й Австрії, заробляючи собі на бідне життя лікарською практикою. За своїх безнастанних

блукань світами, що продовжувались 14 років, Парацельз відбував і наукові подорожі до різних країн. Зрештою опинився він серед найскрутніших матеріяльних життєвих умов та жив у великій біді серед найнизчих верств суспільства. Після короткого перебування у Відні в 1540 році Парацельз переїхав до Зальцбурґу, де 24 вересня 1541 року помер ще порівнюючи зовсім нестарою людиною. Згідно з висловленою перед смертю волею Парацельза поховано було в закутку Зальцбурґського цвинтаря св. Севастіана серед могил померлих бідаків із міського притулку, але пізніше його тлінні останки перенесено було на почесне місце коло цвинтарної церкви. Свої наукові погляди Парацельз висловив головню в таких своїх творах: «De tinctura physicorum», «De morbis ex tartaro oriundis», «Parggranum», «Parāmirum», «Thesaureum thesaurorum» і «Grosse Wundarzneu».

Оцінка як самої особи Парацельза, так і його життя та творчости була давніше дуже різна. Наскільки прихильники його науки звеличали його заслуги, настільки ж його противники не визнавали й ганили їх. Один із цих останніх на імя Гюї Патен ще й на прикінці XVII ст. з приводу друкування творів Парацельза в Генуї писав, що вважає за ганьбу те, що для цього знайшлася друкарня й робітництво. Одначе, завдяки новішим студіям, що їх перевели різні дослідники й спеціально німецький дослідник Штрунц, відпало багато дечого з того, що раніше приписувалося Парацельзові й що таким чином викривлювало духовий образ цього «дива-

ка», який у дійсності був людиною шляхетної душі й великої доброти, не говорячи вже про його незвичайні здібності та визначні знання, й який викликав до себе неприхильність та навіть ненависть своїх сучасників неуступністю в обороні своїх нових ідей і безоглядним поборюванням дотеперішніх традиційно-пануючих у медицині застарілих поглядів. Ворожість противників Парацельза до певної міри компенсувалась тим, що його нові ідеї знайшли були чимало прихильників і оборонців. Одначе треба завважити, що серед останніх були й того роду «оборонці», що своєю чинністю нібито в характері іятрохеміків й своєю ненадто бездоганною практикою або й просто негарною спекуляцією тільки компромітували ці нові ідеї як в очах людей учених, так і серед ширших кол громадянства. Ані тим противникам Парацельза, ані його нібито-прихильникам наука не завдячує ніякими придбаннями. Натомість згодом появилася низка визначніших наукових дослідників, що працювали в душі Парацельзових ідей, але вже добачали й певні хиби його поглядів та старалися по змозі виправити помилки теоретичних поглядів і практики основоположника, ідеолога й першого апостола іятрохемії.

Наука хемії генетичного пов'язана з медициною, що в її рямцях хемія розвивалася довгий час, поки не оформилася в окрему наукову дисципліну. В історії розвитку медично-хемічної науки добу іятрохемії попереджала доба алхемії. Ще й тепер серед загалу поширені дуже неправдиві відомості й уявлення щодо алхемії,

а слова «алхімік» часто вживається для іронічного означення чинности деяких осіб. У дійсності ж середньовічні алхіміки своїми досліданнями й накопиченням експериментального матеріалу та взагалі вивченням властивостей різних субстанцій, що його вони переводили впродовж цілих 12 століть, у великій мірі прислужилися дальшому розвитку хемічної науки й, посередньо, медицини.

Алхіміки довго, пильно й невтомно, хоч зрештою безуспішно, трудилися над проблемою перетворення одного роду матерії на другий. В цьому, по їхній думці таємничо-містичному, перетворенні матерії рішальну роль мала грати ота «квінтессенція», що її намагалися знайти середньовічні алхіміки, називаючи її «камнем мудреців» або також «великим елексиром», «червоною тинктурою» й ін. Цей таємничий «камінь мудреців», на думку алхіміків, мав здібність перетворювати не тільки фізичні тіла мертвої природи, але також і живі організми, наслідком чого людський організм можна було б не лише омолодити, але зробити може навіть і не смертельним, коли б людина вжила «панацеї життя» або «золотого пиття». Це була, так би сказати, ідеалістична сторона алхімії, а зворотньою стороною медалі була чинність різних спекулянтів і темних осібняків, що видавали себе за посідачів таємниці перетворення менше цінних металів на золото чи срібло. Оці власне «золотороби», використовуючи бажання всяких світських і духовних можновладців легким коштом мати дорогоцінне золото, провадили різні свої

темні махинації й тим дискредитували взагалі дослідницьку працю алхіміків, серед яких багато було, звичайно, чесних і сумлінних дослідників, що справді були глибоко переконані в існуванні «камня мудреців» та можливості за його допомогою реалізувати трансмутацію матерії.

Загально можна сказати, що як теоретичні концепції алхіміків, так і їх практики вповні відповідали загальному духовому й світоглядовому наставленню середньовічного суспільства з його містичними настроями, схоластикою, безкритичною вірою в авторитети, безпорадністю супроти ще тоді мало досліджених явищ природи й пригнобленістю людської індивідуальності.

Початки доби іятрохемії припадають на той час, коли в Західній Європі вже розгорнувся був культурний рух, відомий під назвою гуманізму. Цей рух спрямований був проти самих основ середньовічного суспільного ладу, а зокрема проти нестерпимого порабощення й приниження особистості людини та церковної тиранії. Виступлення Еразма з Роттердаму (1467—1536) з його славнозвісним твором «Похвала глупоті» в цьому відношенні мало епохальне значення, бо своєю немилосердною критикою схоластики в науці він поклав основи ідеології нового часу та в значній мірі підготував ґрунт і для реформаційного руху в ділянці церковно-релігійних справ. Наскільки виступлення Еразма було вже назрівою вимогою часу, про це свідчить також історична подія далекосяглого значення, а то власне протестанський рух, що його розпочав Мартин Лютер (1483—1546). Фактом є те, що цей

син саксонського робітника, хоч тоді вже й професор теології на університеті в Віттенбергу, дотепер мало відомий чернець, розпочав боротьбу з найвищим репрезентантом найбільшого за середньовічних часів авторитету, тобто римського папи, голови всієї католицької церкви. Лютування інквізиції з її сумнопрославленими «авто-да-фе», безоглядне переслідування й нищення «єретиків», торгування індульгенціями й інші противні духові християнства практики церковних можновладців давали, очевидна річ, досить матеріалу для того, щоб серед тодішньої, назагал дуже релігійної, людности накопичувались елементи невдоволення таким станом річей. Але всі ці відємні явища могли бути хіба тільки безпосередньою притокою до боротьби з тим досі найбільшим авторитетом. Глибшою причиною тут було те, що в загальному культурному розвитку європейських народів уже проминула доба середньовіччя з його вище коротко схарактеризованим духово-світоглядом наставленням та натомість уже прийшов новий час, що приніс із собою ренесанс і гуманістичний рух із їх наставленням повороту до класичних зразків у мистецтві й науці, життєрадісним світоглядом антики та визнанням вартости й значення особи людини, як духової одиниці суспільного людського загалу. Тепер серед передової інтелігентної й освіченої верстви суспільства поширювалась і закорінювалась ідея, що правдивим у дійсності є не те, що освячене й санкціоноване авторитетом, але те, що за правдиве визнає розум людини після критичної оцінки спостережених

чи досвідом стверджених явищ. Одже й до оцінки та розуміння явищ природи підходилося вже з іншого становища і взагалі природничі науки стали тішитися тепер більшою увагою й викликали до себе більший інтерес, ніж раніше.

Ці зміни в культурному житті європейських народів відбилися на розвитку природничих наук, зокрема медичного й хемічного знання. Якщо альхемія в своєму єстві відповідала загальному духовому наставленню середньовіччя, то тепер уже медична й хемічна наука розбудовувалась на інших основах та й з іншими тенденціями. Само собою розуміється, що зміна напрямку її розвитку не відбулась шляхом рішучого розриву з цілою минувшиною цієї науки та радикальної зміни її дотеперішнього курсу, бо з одної сторони й далі продовжували існувати й діяти прихильники альхемічних поглядів і практик, а з другої сторони представники нового напрямку в медицині й хемії не перерізували пуповину, що звязувала їх генетично з альхемією, зокрема навіть найвизначніші репрезентанти нового напрямку й, так би сказати, його пробоевики продовжували вірити в можливість трансмутації металів. Але вже на початку XVI ст. явно намітився розрив хемічної науки з альхемією та її основними засадами й тенденціями. Нові ідеї в культурному європейському житті й освіті мали плідотворний вплив у різних ділянках наукового знання, а в ділянці хемічної науки породили вони критичне ставлення до таємничо-містичного характеру праці давніших альхеміків та одночасно викликали й цілком

оправдані сумніви щодо визначеної альхіміками мети хемічної науки, бо ж у дійсності виявилася неможливість досягнення тої мети та й, з огляду на тодішній стан хемічного знання й дослідницьких способів, сама думка про перетворення матерії показувалася безпідставною. Характеристичним моментом для хемічної науки за доби іятрохемії було те, що в цей час експеримент та індуктивна метода набули значення також і в цій ділянці природознавства. Думку про те, що на місце філософських спекуляцій мусить прийти експериментальна праця, висловив ще в кінці XV ст. найвизначніший репрезентант ренесансу Леонардо да-Вінчі (1452—1519), коли він писав, що «експеримент ніколи не обманює, а тільки наше посудження часом помиляється, очікуючи від нього таких вислідів, які не оправдуються досвідом». Ця думка, як і взагалі кожна нова ідея, не знайшла відразу зрозуміння серед усіх тодішніх наукових працівників у ділянці хемії. Одначе вона все ж таки здобула собі серед них за доби іятрохемії певне число прихильників і активних її оборонців, що рекрутувались із найбільш освіченої й інтелігентної верстви суспільства. Альхімією займались здебільшого теологи й лікарі. Тепер визначніші теологи майже всю свою увагу й працю присвячували релігійним спорам, догматичним і канонічним питанням, що виникали в зв'язку з реформаційно-протестанським рухом. Одже в ділянці хемічної науки лишилися далі працювали головно лікарі, що відповідно до Парацельзових ідей надали їй новий напрям.

Нову мету хемії фундатор іatroхемії в своєму вищезгаданому творі «Парагранум» визначив був такими словами: «Не як вони (альхеміки) кажуть — альхемія роби золото, роби срібло; тут є завдання — роби ліки й спрямуй їх проти хороб». *) Але це є навіть завузьке зпрецизування завдань, що їх собі ставили іatroхеміки, бо в дійсності новий напрям у хемії ставив собі за мету й завдання не тільки приготувляти хемічні препарати для лікування людей, але й дати хемічне пояснення життєвих процесів тваринного організму та знайти хемічні підстави нормального функціонування поодиноких органів людини й такі ж причини порушення їх чинности під час хороби. Сама думка про досягнення хемії до життєвих процесів не була власне цілком новою, бо ж і альхеміки з одного боку вважали за можливе за допомогою свого, так і незнайденого, «камня мудреців» оздоровлювати людський організм, а з другого боку вже й вони вживали різних хемічних препаратів в цілях лікування. Одначе готування таких препаратів за доби альхемії було одним із зовсім другорядних завдань, в той час коли за доби іatroхемії стало воно головним. Одже цілева виразність і ясніше визначений характер дослідницької методики за цієї доби надають хемії більш оформлений образ окремої наукової дисципліни, ніж це було за попередньої доби. Правда, іatroхеміки ще надто вузько означали терен хемічно-

*) Ліки Парацельз називав „арканам“, від латинського слова „arcanum“.

го дослідження, вважаючи, що головним об'єктом його мав би бути живий організм. Але вже й хеміки того часу поширювали свої досліді по-за ті обмежені рямці. Хемізм життєвих проявів, що є тепер предметом студій фізіологічної хемії, належить узагалі до трудніших проблем хемічної науки. Тому неможна дивуватись що іятрохеміки, взявшись за розв'язання цих нелегких проблем, за тодішнього стану хемічного знання наражались на непереборні труднощі в своїй теоретично-дослідницькій праці та зазнали зрештою й конфузливих блямажів у своїй практичній лікарській чинності.

Звертаючись ближче до характеристики наукової й практичної чинности самого Парацельза, треба насамперед зазначити, що його твори виявляють поважні знання його в ділянці хемії, а зокрема він дуже добре знав метали, що їх поділяв на дві групи: вповні — метали (як залізо й мідь) і півметали (як алюміній та антимон). Медицина завдячує йому запровадженням до лікарської практики вживання, як ліків, різних препаратів ртутних, олов'яних, залізяних, арсенових, антимонових і сірчаних. Природна річ, що своє розширене й помножене власними досвідами хемічне знання Парацельз мусів основувати на тих досягненнях хемії, що їх здобуто було за попередньої доби. Сам він не був альхіміком у тому розумінні, як це ми зазначили вище, але певну спадщину альхімічних поглядів і загального наставлення хеміків попередньої доби можна бачити і в творах фундатора іятрохемії. Назагал відношення Парацельза до аль-

хемії не є цілком ясне, бо з одного боку він нібито вірить в існування таємничого «камня мудреців», але з другого боку кваліфікує альхеміків як ошуканців. Парацельз приймав альхемічну концепцію щодо основних елементів, а то власне в тій її інтерпретації, яку дав визначний альхемік XV ст., відомий під іменем Базиліус Валентинус, тобто вважав, що всі фізичні тіла складаються з трьох основних елементів: ртуті, сірки й солі. *) Парацельз перший почав уживати назву «алкоголь» у тому розумінні, як це вживається тепер. Про цю органічну сполуку під назвою «винний дух» (*spiritus vini*) згадується вже в манускрипті з XII ст. Саме слово «алкоголь» є арабського походження й означає в арабській мові щось надзвичайно делікатне, якусь дуже тонку субстанцію. Десь коло XIII ст. стали вживати алкоголь як лік під назвою «палюча вода» (*aqua ardens*), а пізніше називали його «*aqua vitae*» (звідки походить запорозька назва горілки «оковита»), при чому тодішні альхеміки вважали цю річовину за щось у роді «елексиру». Вже аж у XVI ст. Парацельз зовсім довільно переніс назву «алкоголь» на об'явлений альхеміками «винний дух», бажаючи мабуть тим підкреслити, що ця річовина має характер майже якоїсь «квінтесенції». Парацельз був також автором назви «цинк» для означення вже значно раніше об'явленого металу. Зрештою треба зазначити, що на думку деяких дослідників

*) Давніші алхеміки вважали, що є тільки два основні елементи: ртуть і сірка.

концепція трисомальности складу фізичних тіл (ртуть, сірка й сіль) вродилася пізніше XV ст. й що автором її був власне сам Парацельз. Цю тріяду його послідовники називали «Paracelsi tria prima». Момент містики в світогляді Парацельза виявляється в тому, що він ці три земні елементи пов'язував із «принципами» релігійними й духовними, у висліді чого з'являються в нього такі тріади:

Світ матеріяльний:	Ртуть	Сірка	Сіль
Світ людини:	Душа	Розум	Тіло
Світ філософський:	Воздух	Огонь	Земля
Світ теософський:	Бог-Отець	Бог-Син	Бог-Дух Св.

З певного містичного наставлення випливає також і з нашого сучасного погляду дивна концепція Парацельза щодо підстав медичної науки, яка мала б, по думці його, базуватись на чотирьох «стовпах», а то власне: філософії, астрономії, альхемії та чесноті. Одначе всі ці окультистично-містичні моменти в світогляді Парацельза не стали йому на першкоді в зовсім конкретній науково-дослідницькій і практичній чинності. Так він досліджує мінеральний склад метеорів, досліджує й описує властивості різних хемічних сполук, що їх запроваджує до терапії, виготовлює сам різні ліки, досліджує хемічний склад мінеральних вод, випрацьовує рецептуру, досліджує причини різних хороб і відповідно до того примінює способи їх лікування. Зокрема в ділянці діагнози й лікування очних хороб заслуги Парацельза визнаються настільки

визначними, що в Цюриху його іменем названо клініку цих хороб. Основуючись на своїх дослідках, Парацельз витворив концепцію, що процеси, які відбуваються в живому організмі, являють собою процеси чисто хемічної природи. Одне стан здоровля людини, по його думці, залежить від складу окремих органів та якості соків. Частини тіла складаються з хемічних елементів, що за здорового стану людини знаходяться в певній рівновазі. Навпаки хоробливий стан людини означає, що в тому чи іншому органі або в котромусь роді соків бракує якогось елементу чи знаходиться там його в надмірній кількості. Таким чином лікування мало б полягати в тому, що до відповідного органу або соку треба було б додати потрібну кількість дотичного елементу чи навпаки надмір його відібрати.

Парацельз, розуміється, надто упрощував питання про причини поодиноких хороб. На його думку, напр., в разі надміру в тілі сірки настає гарячка або чума; надмір ртуті мав викликати паралізу чи запаморочення, а надмір солі — дизентерію чи сказ; конкрементація ртуті мала спричиняти подагру, а перехід її з одного органу до другого мав викликати несамовитість і т. д. Як одну з головних причин хороб Парацельз означає «тартарус», розуміючи під цим конкременти, тобто відкладини солей у тканинах і дуплах людського організму. Явище конкрементації йому відоме було, без сумніву, з лікарської практики, а з другого боку знав він також і осадки за хемічних реакцій, зокрема відомо йому було осадження винного камня з мо-

лодого вина (*sal tartari*). Це й привело, очевидно, Парацельза на думку, що «тартарус» є спричинником хоробливих явищ у людському організмі. Нам тепер здаються дивними чи наївними оці Парацельзові гіпотези щодо причин хоробливих явищ у живому тілі, але, як на свій час, то було виявом певного прогресу науки в ділянці медицини, бо приходили вони на зміну застарілих грецько-арабських ідей. Тут ми бачимо вже зародки майбутньої фізіологічної хемії. Якщо ці початки носять до певної міри навіть фантастичний характер, то в кожному разі сама думка про те, що в основі патологічних явищ у живому організмі лежать певні процеси хемічної природи, зовсім не є ніякою химерою та навпаки містить у собі зерно об'єктивно-наукової правди.

Тут не від річі буде заважити, що вище-названі три основні елементи (ртуть, сірка й сіль) в розумінні Парацельза були чимсь іншим, ніж їх тепер розуміє хемічна наука. Для Парацельза, як і для його попередників-алхіміків, це були «філософські» елементи, тобто вони мали бути тільки носіями або втіленням певних властивостей фізичних тіл. Так, усе те, що має здібність горіти, характеризувалося сіркою; все те, що має здібність видалюватися із тіл або ж «сублімуватися», характеризувалося ртуттю, а все те, що лишається в «попелі» після згорання чи оксидації, характеризувалося сіллю. Такого роду давніша уява про природу цих субстанцій, самоочевидно, зовсім не покривається з тим розумінням цих хемічних елементів, яке існує

в модерній науці хемії, але та давніша уява була певним етапом у розвоєвому поступі цієї наукової дисципліни. У противенстві до чисто-хемічного погляду Парацельза на процеси в живому організмі стоїть його толкування процесу травлення їжі.

Цей специфічно-хемічний процес пояснював він чинністю якоїсь особливої сили, що її він називав «археус». Цей таємничий «археус», ніби той добрий геній людського організму, мав пильнувати за тим, щоб нестравлені частини вжитої людиною їжі були з організму видалені, та щоб усі процеси в ньому відбувались із збереженням певної рівноваги. На думку Парацельза хвороби шлунку наступають тоді, коли «археус» із якоїсь причини перестає нормально виконувати свої функції, наслідком чого порушується рівновага в цілому організмі й він починає хорувати. Як бачимо, тут Парацельз, віддаючи данину минувшині, вводить до своєї раціоналістично-матеріялістичної концепції щодо процесів живого організму елемент певної містичності на подобу алхемічного «камня мудреців» або «елексиру» чи «панацеї». Але не слід забувати, що навіть ще зовсім недавно серед учених фізіологів було чимало прихильників теорії про «життєву силу», так само як і таємничу й неозначену силу, як і Парацельзів «археус». Можна загально сказати, що в поглядах і теоретичних міркуваннях Парацельза досить ясно відзеркалюється загальний характер духового наставлення людей його часу, що було переходовим ступнем між поглядами й настроями серед-

ньовіччя й світоглядовими концепціями нового часу.

Після смерти Парацельза між прихильниками й противниками його науки продовжувалася далі боротьба, що набирала часом дуже гострих форм. З боку його противників виступали особи з маркою авторитетних і досвідчених учених, як напр. швейцарський лікар Томас Лібер, відомий більше під іменем Ераста, що продовжували твердо стояти на позиціях Галенової науки. Натомість послідовники Парацельзової науки далеко не дорівнювали своєю освітою й знанням своєму учителеві. Недостатність експериментальних дослідів над уживаними в цілях лікування хемічними препаратами та брак докладнішого знання властивостей уживаних хемічних сполук були причиною того, що при дозуванні складників у ліках навіть і сам основоположник іятрохемії допускався часом хибних потягнень. Тим легше могли допуститись таких хиб його менше вчені й менше досвідчені послідовники, а наслідки цього бували для пацієнтів шкідливі або й трагічні. До всього цього треба ще додати, що серед нібито — прихильників і послідовників Парацельзової науки були й просто темні аферисти, які спекулювали на нових ідеях лікування й своїми практиками тільки компромітували щойно початкуючи новий напрям медично-хемічної науки. Ясна річ, що коли примінювання у терапії ще мало тоді випробуваних хемічних препаратів опинилося в руках людей до того мало підготовлених або й просто шарлатанів типу колишніх алхіміків-

«золоторобів», то число потерпівших від такого лікування пацієнтів мусіло збільшитись. Необережне чи надмірне вживання іятрохіміками деяких отруйних хемічних сполук наробило зрештою стільки шкоди, що проти них виступили вже не лише представники наукових кругів, але й цивільної влади. Так, медичний факультет університету в Римі своєю офіційною постановою осудив ті новаторства в медицині. Негативне становище щодо вживання хемічних препаратів у терапії зайняв також і медичний факультет Паризького університету, а Паризький парламент схвалив був закон, яким заборонялося вживати для лікування антимонових сполук. Одначе згодом погляд на іятрохімію змінився на краще, коли її стали заступати поважливіші й розсудливіші вчені й чесні та досвідченіші лікарі-практики, що остерігалися екстремів нового напрямку в медицині.

Один із біографів Парацельза німецький дослідник Гундольф написав, що в історії німецької культури нема другого прикладу, щоб така геніяльна й надзвичайно добра людина, як Парацельз, упродовж кількох століть мала так забруднене ім'я, як він, і то не лише як учений, але й як людський характер. З історії розвитку природничих наук узагалі й фізико-хімічної науки зокрема можна було б навести чимало прикладів, коли нові теоретичні концепції не тільки не були зразу належно оцінені, але навпаки їх уважалося за якісь химерні ідеї, а самих авторів їх уважалося за фантастів або й висміювано. У цьому відношенні Парацельз поділяв

до певної міри долю багатьох інших новаторів у науках, що їх значення й працю противники старалися затушувати, вживаючи для цього навіть і способів дуже негарних. Щодо Парацельза, то почуття неприхильності чи й ненависти до його особи в його противників викликала та незвичайна самопевність, рішучість і неуступність, із якими він виступав у боротьбі з віджившими авторитетами та в обороні своїх поглядів. Твердилося, що Парацельз, палячи публично твори Галена й Авіценни, при тому несамовито вигукував: «Не я за вами піду, але ви підете за мною!.. Монархом буду я й моєю буде монархія!» Хоч би було це навіть і вифантазувано, але є воно надзвичайно показним для того, як оцінювано було тоді особу фундатора іятрохемії. Так само, коли Парацельза порівнювано було з Лютером, то на це він мав нібито відповісти: «Я є Теофраст і я є більший за тих, що з ними мене порівнюєте». Можна думати, що тут Парацельз мав на думці не просто власну свою особу, тільки ті нові ідеї, що їх творцем і оборонцем він був. Хоч заслуги Парацельза перед наукою також не знайшли скорого й належного визнання, але порівнюючи з іншими зразу неоціненими новаторами мав він хіба більше щастя в тому розумінні, що вже в ближчому після його смерти часі ціла плеяда послідовників його науки й визначних тодішніх учених дослідників, працюючи в дусі його нових ідей, збагатила хемічну науку взагалі й фармацевтичну хемію зокрема своїми цінними дослідженнями властивостей уже давніше відомих хемічних еле-

ментів і сполук та об'явленням нових. Досить хіба сказати, що послідовниками Парацельза були такі на свій час визначні вчені, як француз Майєрн, німці Кролль і Лібавіус, італієць Саля, голандці ван-Гельмонт, Минзіхт і де-ля-Бое-Сильвіус та учень цього останнього німець Тахеніус.

Ще за свого життя Парацельз серед широких верств громадянства мав славу доброго чи навіть чудодійного лікаря й народолюбця. Навкруги його особи творилися різні оповідання, що в них він представлявся людиною надзвичайною. Одже не є дивним, що й саму смерть Парацельза пояснювано було не якимись звичайними причинами, а звязувано було її з незвичайними обставинами та зрештою оповивалося її й легендарними оповіданнями. Твердилося, що він умер не природною смертю, але що його забили найняті його противниками вбивники. Виникла легенда, що Парацельз знав таємницю омолодження старечого людського тіла, й хотів її випробувати на самому собі та що тільки наслідком неточного додержання його слугою даних вказівок омолоджений Парацельз знов умер. Могила його довгий час була місцем, до якого горнувся людський натовп. Одні йшли туди з надією бодай доторкненням до могильної землі знайти полегшення своїх недуг або й повне виздоровлення, а другі приходили, щоб поклонитись місцеві вічного упокоєння великої людини й віддати честь її пам'яті. Як людину Парацельза чи не найкраще характеризує напис на надгробній плиті, що її справили Зальцбург-

ські обивателі та на ній зазначили, що Парацельз перед смертю «своє майно на честь собі розділив між бідаками».

Література.

E. S. Meyer. Geschichte der Chemie. 1895.

Al. Stange. Die Zeitalter der Chemie in Wort und Bild. 1908.

Th. Ekecranz. Geschichte der Chemie. 1913.

Fr. Gundolf. Paracelsus. 1927.

Theophrastus von Hohenheim, gen. Paracelsus. Sämtliche Werke. Herausgegeben von K. Sudhoff. 1929.

S. Stefanovič. O Paracelsovi. 1930.

Fr. Strunz. Theophrastus Paracelsus. 1937.

ГОЛОВНИИ СКЛАД

українських книжок, підручників, часописів, журналів,
портретів, листівок, відзнак — знаходиться в Українськiм
Видавництві „ПРОБОЕМ“ в Празі. Туди і посилайте
свої замовлення на таку адресу:

Verlag »Probojem«, Prag XIV.—65, Fach 3.

h 275